

Földrajz

IV. osztály.

A Balaton vidéke

2. Tanítási egység.

A tanítás vázlata:

I. Előkészítés.

a) Kapcsoló ismétlés. A Balaton határai, nagysága, felszíne, vizei. A Balaton keletkezése. A Balaton vize. A Balaton nyáron, télen.

b) Célkitűzés.

II. T á r g y a l á s.

a) A Balaton-vidék éghajlata. (Nem szélsőséges. Több csapadék. Főszél.)

b) Talaja. (Sárga vagy barna lósz, barnás televény, vörös, vasas talaj.)

c) Növényvilága. (A dombvidék, sík- és lápos vidék jellemző növényei.)

d) Állatai. (Okszerű állattenyésztése, istállózás. Balatoni halászat.)

e) Ásványi kincsei. (Forrásvizek, gyógyforrások, finom homok.)

f) A lakosság foglalkozása. (Főfoglalkozás a mezőgazdaság, halászat, fürdőélet.)

III. Összefoglalás.

a) Begyakorlás:

A Balaton-vidék felszíne és éghajlata hogyan alakította ki a növénytakarót, hogyan befolyásolta állatvilágát? Alakulásának következményeiként feltörő ásvány és melegforrások. A Balaton változatos világa. Hogyan tartja el a Balaton-vidék a rajta élő népességet?

b) Elmélyítés: Jártas Róza: Balaton partján című költeménye.

c) Alkalmazás. Ábrázoljuk a Balaton-vidék terményeit. Jelöljük meg az egyes helyek növény- és állatvilágát, gyógyfürdőit, ásványvizes forrásait.

A kész gazdasági térképet hasonlitsuk össze a hegy- és vízrajzi térképpel.

Tanítás:

I. Előkészítés.

a) Kapcsoló ismétlés. A Balaton határai, nagysága, felszíne, vizei. A Balaton keletkezése. A Balaton nyáron, télen.

Mit tudunk már a Balaton vidékéről? Hol van hazánknak

ezen vidéke? A lakóhelyünktől milyen irányban? Mekkora terület ez? Mik határolják? Milyen a felszíne? Milyen vidékek váltakoznak rajta? Miért mondjuk, hogy felszíne változatos? Hol találunk síkvidéket? Hol dombos? Hol vannak hegyek? Milyen hegyeket találunk a Balaton partján? Hogyan keletkezett a tűzhányó? Mi történt e vidékkel, mielőtt mai arculata kialakult volna? Milyen volt a Balaton mélysége? Hány medencéből keletkezett? Hogyan lett a négy kisebb medence eggyé? Milyen a Balaton vize? Mekkora a kiterjedése? Milyen mély a vize? Hol mélyebb; a zalai vagy a somogyi parton? Miért? Melyek a Balaton-vidék vizei? Mely folyóvizek táplálják a Balatont? Hová folyik vízfölöstege? Mit mondtunk a Balatonról? Milyen a Balaton nyáron? És télen?

b) Célkitűzés. Most képzeletben odaszállunk újra, a Balaton-vidékre és szétnézünk a földjén. Mit látunk rajta? Milyen növényeket, milyen állatokat? Még a föld mélyébe is bekukkantunk, mi van benne? Megnézzük a réteket, a Balaton partját, mivel foglalkoznak ott az emberek! Elkísérték erre az utra? Akkor hát induljunk!

II. T á r g y a l á s.

a) A Balaton-vidék éghajlata, időjárása.

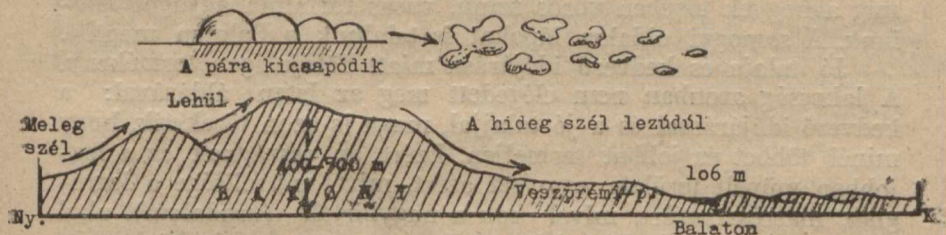
Ha egy vidék éghajlatát akarjuk megtudni, rá kell nézni a térképre, arról sok mindent megtudunk. Nézzük csak, messze van-e a tengertől? Mutasd meg a térképen, hol van tenger? Olvasd el, milyen tenger az? (Adriai-tenger.) Ha valamely vidék a tenger közelében van, akkor annak milyen az éghajlata, száraz vagy csapadékos? Miért? Honnan kapjuk a csapadékot? Ha pedig egy vidék időjárása csapadékos, akkor már nem lehet olyan szélsőséges, mint a mi Alföldünk éghajlata. Miért? A csapadékos időjárás lehetővé teszi-e a nyári nagy szárazságot? És a forróságot? (Nem.) Viszont a tele sem olyan hideg. Ezért azt mondjuk, hogy éghajlata nem olyan szélsőséges, mint az Alföldé. A tele tehát milyen? (Enyhébb.) És a nyara? (Kevésbé olyan forró.) Van-e tartós szárazsága? (Nincsen, a csapadék megoszlása egyenletesebb.) Azt mondtuk, hogy közelebb van a tengerhez, akkor hát mennyi az évi átlagos csapadéka? Több vagy kevesebb, mint az Alföldön? Mennyi is az Alföldé? (500—600 mm.) A Balaton-vidék átlagos évi csapadéka több az Alföldénél, tehát 700 mm. Mit jelent ez, ki tudná megmondani? (Ha az egy évben lehullott eső, hó, jég, dara stb. sem el nem folyna, sem el nem párologna, sem be nem szivárogná a földbe, ilyen magasan állana a víz a földön.) Mutassátok, milyen magas az évi átlagos csapadékmennyiség az Alföldön? És a Balaton-vidéken? Mennyivel több itt?

De nemcsak azért csapadékosabb ez a vidék, mert közelebb van a tengerhez, még másért is. Nézzetek csak a térképre, mit láttok a Balaton-vidéktől nyugatra? (Hegyeket.) Mit csinálnak a

hegyek a felhőkkel? (Felfogják őket. A hegyek természetes felhőfogók.)

Van azonban ezen a vidéken egy kellemetlen szél is, ami bizony úgy felkavarja a Balaton máskor csendes tükrét, mintha ezer darabra akarná törni azt! Ezt a szelet főszél-nek nevezik. Nevét pedig onnan kapta, mivel felülről, vagy ahogy itt mondják, fölülről jön. Milyen világtáj van a térképen felüli? (Észak.) Akkor tehát ez a szél is merről fuj? (Északról.) Érezletek már északi szelet? Mit tapasztaltatok, milyen az meleg vagy hideg? Miért hideg? De hogy ezt jobban megértsétek, rajzoljuk le, hogyan keletkezik a Balaton-vidék hideg és vihart kavarázó főszele? (Táblai rajz.)

A Balaton-vidéki főszél keletkezése.

A főszél a Bakony-vidékéről zudul alá a Balaton-vidékére. Amint a tenger felől jövő meleg, párás levegő útjában találja a Bakonyt, fel kell emelkednie, miáltal lehül és a benne lévő páratartalom nagyrésze kicsapódik. Ez a hideg széláramlat zudul le a Veszprémi-platóra, majd a Balaton tükrére, annak is éppen a közepén éri el legnagyobb gyorsaságát. Ezért veszedelmes a balatoni vihar.

Ha észak felől jön a szél, innen a Kárpátokból, meglehetősen kiszárad, mert páratartalmát a magas hegyek lecsapják, úgy, hogy mire a Bakonyon átjut, a Balaton mellett nagyon száraz szél lesz. A száraz szél pedig felragadja a port, tovább kergeti a fűtőhomokot, fákat tördel, termőföldeket hord el s veszedelmesen éleszti a tűzvész lángjait. (Veszprém.)

Van azonban a Balaton-vidéknek másik szele is, ezt nevezik a gazdák „eső-zsáknak,” ez a nyugati szél. Amikor nyugat felől beborul az égbolt, a balatoni gazda örömmel tekint szét gazdaságában: Jön az eső! — mondja. Valóban, a mi országos, nagy, több napig tartó esőink mindig nyugatról jönnek. De hogyne örülne az esőnek a gazda, hiszen nyár elején a szénát, nyár derekán a kapásokat, a krumplit meg a kukoricát hizlalja föl az eső, de kell mindennek.

Igaz, a Balaton mentén fürdőzők nem nagyon örülnek ennek a napos esőknek, de hamar megvigasztalódnak ők is, hiszen néhány nap múlva tovább áll az eső is, lehet fürdeni újra a ragyogó, napsütéses Balatonban!

Milyen tehát a Balaton-vidék éghajlata? Változékony, de sohasem kibírhatatlan. A két nyári hónapban alig van 4—5 olyan nap, hogy nem lehetne a tóban fürdeni s megint csak néhány olyan nap szokott lenni, amikor a meleg 30 fok Celsius fölé emelkedik. Természetesen egészen más télen, mert sehol sincsen hazánkban még olyan viharos és hófúvásos vidék, mint éppen a Dunántul és a Balaton-vidéke. Mindennek a főszél az oka.

b) Talaja. (Sárga vagy barna lősz, barnás televény, vörös, vasas talaj.)

Amilyen változatos a Balaton-vidék felszíne, éppen olyan változatos talaja is. Aszerint, hogy milyen a vidék, úgy változik a talaja is. A dombos vidékeken a sárga vagy barna lősz talaj terem gazdag termést. A síkságokon a barnás televény vagy humusz található, néhol (Dél-Somogyban) homokos a talaj, míg a hegyek tövében vörös színű, vasas tartalmu agyagot találunk. A somogyi oldalon lápok is találunk a Balaton mentén.

Jó talaja és kedvező időjárása miatt földje igen termékeny. A lakosság azonban nem elégedett meg az Isten áldásával: a kedvező időjárással és a jó talajjal, maga is azon törekszik, hogy minél többet és jobbat termeljen. Ezért az országnak ez a legjobban művelt területe, egyrészt azért, mivel műveltsége a legrégebb, másrészt azért, mivel sok a nagybirtok (uradalom), ahol mintaszerű gazdálkodást folytatnak. (A nagy- és kisbirtok művelési rendszerének összehasonlítása.)

Milyen talajféléket találunk a Balaton-vidéken? Hol van sárga vagy barna lősz? Barnás televény? Mi a különbség a lősz és a televény között? Melyik a termékenyebb? Mit termelnek a homokos vidékeken? Mitől vörös a hegyek alján lévő agyag? Milyen a Balaton-vidék talaja? (Táblára.)

c) Növényvilága. (A dombvidék, sík- és láposvidék jellemző növényei.)

A kedvező éghajlat, a jó talaj és lakosság szorgalma igen változatos növénytermelést hozott létre.

Mivel csapadéka nagyobb, természetes növénytakarója is változatos. Gazdag erdeiben ott találjuk a tölgy, nyárfa, szilfa, virágos kőris, a dombok között elterülő széles völgyekben pedig a nyárfa és a fűzfélék, továbbá az égerfa jelenik meg szemünk előtt. A Balaton délkeleti részén (a lápos vidéken) hatalmas tőzezláp van. De megtaláljuk itt a szelidgesztenyét, sőt a jegegyét és a feketefenyőt is, amelyből egész erdőségek vannak. (Táblai rajz. Szemléltetés.)

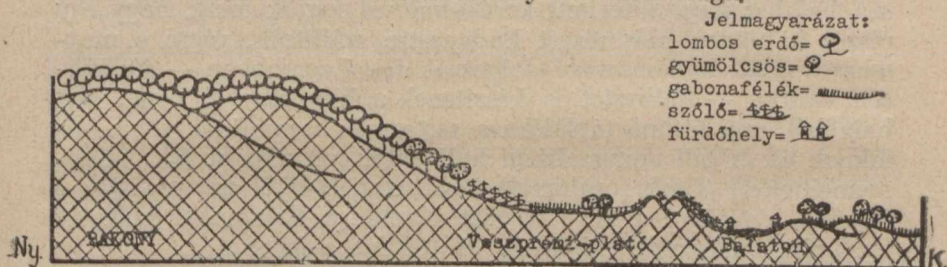
Termesztett növényei közül főterménye a buza és a rozs. Buza és kukorica inkább a síkságon, a rozs a dombos oldalakon virul. Különösen sok takarmánynövényt termelnek, ami mit fejlesztett ki? (Az állattenyésztést.) Melyek a takarmánynövények, ki tudja? (Répa, lóhere, lucerna, búkköny, csalamádé stb.) Dombvidéken van hazánk legnagyobb szőlő- és gyümölcstermelése. A

zamatos és tüzes borok javarésze erről a vidékről kerül forgalomba. (Badacsony, Somlyó, Neszmély.) Szőlő és gyümölcstermése is jelentős, különösen az őszibarack, dió, alma és meggy termése hoz sok hasznót a gazdáknak, de megéri a szelidgesztenye is.

Nagy erdőségeiben kiváló épület- és tüzelőfát termelnek ki.

(Táblára.)

A Balaton-vidék növény- és állatvilága.

Erdőség. Bányászat.

Mezőgazdaság. Halászat. Mezőgazd.

A termelés gazdag és változatos. Okszerű gazdálkodás.

Fejlett állattenyésztés. Istállózás.

Főterményei: buza, rozs, kukorica, takarmánynövény (répa, lóhere, lucerna), szőlő és gyümölcsös (őszibarack, dió, alma, meggy.) Sok erdő.

Állattenyésztése: szarvasmarha (tejgazdaság), sertés, juh, bivaly. A Balatonban sok hal (fogas, garda.)

Ásványi termékek: sok gyógyfürdő és ásványviz.

A falvak legfontosabb tartozéka mindig a szőlőhegy. Száz és száz kis pince és prэшáz fehérlik a hegyoldalakon. Szegény embernek kis szőlője, kis pincéje van. Minél nagyobb a birtok, annál nagyobb a pince és a prэшáz is. Néha a pincéből állandó lakóház lesz, persze, akkor bővül és kényelmesedik. Régebben a zalai nép abból élt, hogy szőlőjét művelte és halászott. Ma mindez a múlté. Helyüket elfoglalta az okszerű gazdaság, amely minden talapalatnyi földet felhasznál a termelésre. (Szőlőhegy szemléltetése.)

d) Allatai. (Okszerű állattenyésztés, istállózás. Balatoni halászat.)

A bő csapadék, a sok kaszáló mit fejlesztett ki? (Az állattenyésztést.) Itt is megkülönböztetünk természetes állatvilágot és tenyésztett állatokat. A természetes állatvilágból megtaláljuk itt a kisebb ragadozókat is (szarvas, őz, réti vadak, róka, nyul, fogoly, fűrj, fécán), a vizek mentén ma is sok a vízi szárnyas. A Balatonban igen sok és jó jövedelmet nyújt a híres fogas és a garda.

Tenyésztett állatai közül legnagyobb mértékben a szarvasmarhatenyésztés virágzik. A sok nagy és kisbirtok sok igavonó állatot tart. Ezen a vidéken a szarvasmarha tölti be az igavonó állat szerepét. Különösen sok a sertés Somogyban és Baranyá-

ban (térképen mutatom), juhot pedig Somogy és Fejér megye nagybirtokain tenyésztene. Virágzó itt a selyemhernyótenyésztés és a méhészet is. Az egész vidéken virágzó a baromfitenyésztés és a tojásszállítás. A Balaton halászata nagyon sok embernek adja meg a mindennapi kenyerét.

A halászat nyáron vontató gőzösök segítségével történik. (Képszemléltetés.) Ilyenkor a halászbárkákat egy gőzhajó huzza s a halakat nagy kiterített kerítő-hálóval fogják össze, hogy egy részét külföldre, más részét Budapestre szállítsák, végre a megmaradt részt halkonzervvé dolgozzák fel. Legujabban — különösen nyáron — hallisztet is készítenek a kifogott s el nem kelt halakból, ami kitűnő tápláléka a sertésnek, baromfinak sőt a halaknak is. A téli nagyszabású halászatok országoshírűek. (Képszemléltetés.) (Csak fogalomalkotás szempontjából megemlítjük s felírjuk a táblára a következőket: Évente a Balatonból 1,000.000 kg. halat halásznak, ebből kb. 100.000 kg a fogas.)

Ujabban a halpikkelyt is hasznosítják. A halpikkelyben lévő ezüstsztint kivonják s azt jó pénzért kiszállítják külföldre, ahol különféle célokra (hamisgyöngy készítésre) használják. A Balaton halainak ezüstös színe messze földön híres. (Szemléltetés.)

Mit mondtunk a Balaton-vidék állatvilágáról? Melyek természetes állatai? Mely állatfajtát tenyésztene legnagyobb számban? Hol tenyésztik a legtöbb sertést? Mit tudunk a Balaton halászatáról? Hogyan értékesítik a kifogott halat? Hogyan halásznak nyáron? És télen? Melyek a Balaton különleges halfajtái? Miért okszerűbb az állattenyésztése a Balaton-vidéknek? Miért istállózzák az állatokat? Miért okszerűbb az istállózás, mint a legeltetés? Miben nyilvánul meg az istállózás haszna? (Az istállózott tehén naponta több tejet ad, mint a legelő. De gazdaságilag is sok föld megy veszendőbe a legelőnek hagyás által.) A Balaton-vidéki gazda nem hagy legelőt állatainak, hanem megtermeli az állatoknak szükséges takarmányt sokkal kisebb földterületen. Ezzel kettős célt ér el: egyrészt több földet vehet művelés alá, ami jövedelmét fokozza; másrészt az istállózott állat több hasznót nyújt a legelőn élőnél. (Pl. A legelőn élő tehén napi tejtermelése cca 4—6 liter, míg az istállózotté napi 20—24 liter.)

Mit mondhatunk tehát a Balaton-vidék állattenyésztéséről? Miben különbözik lakóhelyünk állattenyésztésétől?

e) Ásványkincsei. (Forrásvizek, gyógyforrások, finom homok.)

Bejártuk már a Balaton-vidéket s láttuk pompás erdőit, gazdag legelőit és termőföldjeit, megtekintettük a Balaton-vidék állatvilágát is, most hát kukkantunk be a föld alá is! Nem lehet? Igazatok van! De azt már csak megnézhetjük, hogy mi jön ki a föld belsejéből! Mert a Balaton-vidéket ily módon is megáldotta a jó Isten! A Balaton mellett sorakoznak hazánk legszebb és legnagyobb fürdőhelyei. De nemcsak a Balaton vizének ked-

véért jönnek ám ide az idegenek. Más is idevonzza őket. A hajdan lesüllyedt föld mélyéből ma is sok helyen gyógyító vizű források buggyannak elő. Az egyik mindjárt itt van Balatonfüreden (térképszemléltetés.) Ennek híres szénsavas vize van, amelyet messze földről keresnek fel a szívbetegék. Ismeritek a szódavizet? Az is milyen víz? (Szénsavas.) Igen, de a szódavizet még sem lehet gyógyításra használni. Sőt, megmondom néktek, hogy mesterségesen nem is lehet gyógyító hatású szénsavat előállítani. (A mesterséges szénsavval telített vizből a szénsavgáz mindig nagy gyöngyökben válik ki, mint pl. a szódavizből vagy a kristályvizből, míg a természetes szénsavas vizekből a szénsavgáz csak igen apró gyöngyökben szabadul ki.) A másik gyógyító víz a hévizi gyógyforrás, amely melegvizéről nevezetes. (Hévíz = hővíz.) A melegforrások vizét a föld belső melege hajtja fel a föld felszínére. Ilyen melegforrásokat találunk még Csepel alatt, Pálkövén, Rendes alatt, Tapolcán.

A forrásokból feltörő meleg víz hőfoka 27—38 fok Celsius között váltakozik, aszerint, hogy mennyi közönséges, hideg talajvíz keveredik hozzá.

A Balaton egész déli partja végig, 70 km hosszúságban elsőrendű partfürdő (strand), még hozzá a lehető legkellemesebb éghajlat alatt. A déli part homokja olyan bársonyos, finom, hogy nem győzik külföldre szállítani, ahol mesterséges strandfürdők homokolására használják fel.

Ha még megemlítjük azt, hogy a Balaton-vidék házait mind a környék hegyeinek kőzeteiből (vörös homokkő, füredi mészkő, márga, Tihanyban sötétszínű bazalt-tufa, Tapolcán fekete bazalt stb.) építik, láthatjuk, hogy valóban istenáldotta vidék ez, amelynek derék lakossága megérdemli a boldogulást.

f) A lakosság foglalkozása. (Főfoglalkozás a mezőgazdaság, halászat, fürdőélet.)

Megismerkedtünk már a vidék minden kincsével, nézzük, hogyan keresi meg a Balaton-vidék népe a mindennapi kenyerét? A lakosság főfoglalkozása a földmivelés és állattenyésztés, amit nagy hozzáértéssel folytat. Erdőgazdálkodással is sokan keresik meg kenyerüket. Mivel a szén közel van, erősen kifejlődött az ipar, különösen a mezőgazdasági ipar (malmok, szeszgyárak, konzervgyárak, halkonzervgyárak stb.) A Balaton-vidéken is van háziipar, kisipar és gyáripar, bár a háziipar a népviselettel együtt eltűnőben van. A Balaton-vidék legjellemzőbb foglalkozása a halászat és a fürdőzés körüli tevékenység.

A halász ember szinte egybe forrt a Balatonnal. Nem hiába ősi foglalkozása a magyar embernek a halászat. A balatoni halász ismeri a tó minden sajátosságát. Az időváltozást megmondja a Balaton vizének színéről, a hullámok alakjából, a szél irányából, a halak viselkedéséből. Megfigyelte a halak tulajdonsá-

gait is. Tudja, hol van az akadó, amely a hálót szaggatja, hol a bocka, ahol a halak gyülekezni szoktak, ismeri a kűe helyét is, ahol fürdenek a halak. De ismeri a Balaton jegének tulajdonságait is, hiszen a jég alól szerezte mindig leggazdagabb zsákmányát. A jeges halászat mindig veszedelmes vállalkozás volt. Nem egyszer történt szerencsétlenség a jégen, ami bizony sok ember életébe került.

A másik jellemző foglalkozás a fürdőző közönség kiszolgálása és ellátása. Bár a Balatonnak, mint fürdőhelynek kihasználása csak alig 50 évvel ezelőtt kezdődött, ma már mintegy 40 telepén több mint 3000 nyaralóház és többszáz szálloda épült. Nyaranta nem kevesebb, mint 100.000 idegen keresi fel a Balatont, köztük igen sok külföldi is, nem számítva az átutazó és rövidebb ideig tartózkodó turistákat és kirándulókat. Kiszámították, hogy naponta átlag — a fürdőidőben — 200.000 pengő az az összeg, amely forgalomba kerül a Balaton fürdőiben.

Mindez jelentékenyen emeli a Balaton-vidék lakosságának megélhetését.

Kifáradtunk már, foglaljuk hát össze, mit is láttunk a mai órán a Balaton vidékén?

III. Összefoglalás.

a) Begyakorlás. A Balaton-vidék felszine és éghajlata (időjárása) hogyan alakította ki a vidék természetes és tenyésztett növénytakaróját? Hogyan befolyásolta a növényzet az állatvilág kialakulását és fejlődését? Milyen ásványi termékeket nyújt a Balaton-vidék s hogyan kerültek elő ezek a föld mélyéből? Milyen a Balaton-vidék világa? Hogyan tartja el a Balaton-vidék a rajta élő népességet?

b) Elmélyítés. Jártas Róza: Balaton partján című költeményének bemutatása.

Elmondok most nektek egy szép költeményt a Balatonról.

Balaton partján

Elmélázom rajtad,
Gyönyörű Balaton;
Mint egy titokzatos...
Tengermély értelmű
— Magyar gondolaton!

Ilyen most a magyar:
Szava... nyugodt... bágyadt...
Mint acélkék tükröd —
De a lelke mélyén
Háborog a bánat!

— — Vad viharok zugnak
Az örvénylő mélyben;
Ám — a gyöngyös hullám
Elringatja szépen...
S titkosan ragyog le
Sok csillag a mélybe...
— Nehéz magyar éjbe...

Szeretem: színednek
Változó ruháját!
Csibegő-csobogó
Andalító báját...
Tündérmuzsikáját.

Tenger vagy: titokkal,
Kincsekkel megáldva, —
Erő vagy! — Hatalom!
Százszorszép tengerünk!
Gyönyörű Balaton!

Elmélázom rajtad:
Reggeltől napestig,
Mint egy mélyértelmű
Tengerszép, bánatos...
Magyar gondolaton...

c) Alkalmazás.

Ábrázoljuk a Balaton-vidék terményeit. Jelöljük meg az egyes helyek növény- és állatvilágát, gyógyfürdőit, ásványforrásait.

A kész gazdasági térképet hasonlitsátok össze a hegy- és vízrajzi térképpel. (—)

Tudod mi a Balaton?

Gyermek: — mi a Balaton?
Pettyes, csipkés gyöngypalást, —
Fodrában nincs szakadás.
Ha nem hiszed: jőjj és lásd!
... De jó lenne belebujni!
Tündérvárhoz odacsuszni!
Napsugárral hancurozni!
Tündérekkel kergetőzni!
Kacarászni, — csókolódzni!
S virágokkal dobálódzni!

Jártas Róza.

